

ПРЕГЛЕД | ОБЗОРИ И РЕЦЕНЗИИ | SURVEY AND BOOK REVIEWS

Миляна Каймакамова (София, България)

**ПРОФ. ВАСИЛ ГЮЗЕЛЕВ И ПРОУЧВАНЕТО
НА БЪЛГАРСКОТО СРЕДНОВЕКОВИЕ**

(По случай 60-годишнината му)

Васил Гюзелев заслужено е спечелил у нас и в чужбина признанието на един от най-авторитетните познавачи на историята на средновековна България. Неговата широка известност сред учения свят е плод на всеотдайността и целенасочеността му в научната работа. Видният наш историк-медиевист вече повече от тридесет и пет години присъствува активно в българската и европейската наука. Неговите многобройни научни изследвания, характеризирани се с широк тематичен обхват, обогатяват неспрестанно познанията ни за историята на българския народ и държава през Средновековието и разкриват тяхната роля и място в европейския свят. Със своите наблюдения, становища и констатации В. Гюзелев съдейства за израстването на българската медиевистика и за нейното международно утвърждаване.

Васил Гюзелев е роден на 19 октомври 1936 г. в Гара Раковски (дн. Димитровград, Хасковска област). След завършването на средното си образование в родното си място през 1954 г. е приет за редовен студент по история в СУ „Климент Охридски“ — Философско-исторически факултет. Още по време на следването (1954—1959) интересите му се насочват към средновековната българска история, история на Византия, археологията и класическите езици. Важна роля за тази му ориентация изиграват неговите преподаватели Петър Петров, Руска Гандева и Александър Милев. Плод на неговите първоначални научни занимания представлява отличено защитената дипломна работа на тема „Езически вярвания и погребални обичаи на югоизточните славяни“.

След завършването на висшето си образование В. Гюзелев в продължение на

две години работи като уредник на Градския музей — Димитровград. С организационите и провеждани в Хасковската област археологически разкопки още тогава той спомага активно за проучването на нейната поселищна история.

През 1961 г. след спечелване на конкурс е назначен за асистент по история на средновековна България във Философско-историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. В периода 1969—1970 г. специализира византология и гръцка палеография във Виенския университет (Австрия) и работи под прякото ръководство на един от най-изтъкнатите съвременни византинисти проф. Херберт Хунгер. След завръщането си през 1971 г. защитава докторска (тогава все още кандидатска) дисертация на тема „Институциите кавхан и ичиргубоила. Принос към военноексплоативната уредба на Първата българска държава (VIII—XI в.)“. През 1972 г. се хабилитира за доцент по средновековна история на България с монографичния труд „Княз Борис I. България през втората половина на IX век“ (С., 1969). Избран е за професор по същата дисциплина през 1982 г. въз основа на хабилитационния труд „Училища, скриптории, библиотеки и знания в България през XIII—XIV в.“. В периода 1974—1975 г. специализира медиевистика и латинска палеография в университетите в Будапеща и Генуа под ръководството на проф. Лайош Куморовиц и проф. Джео Пистарино. Тогава В. Гюзелев работи усилено и в различни големи библиотеки, архиви и ръкописни сбирки, намиращи се във водещите центрове по медиевистика: Виена, Мадрид, Барселона, Генуа, Флоренция, Венеция, Ватикана и др. Научните занимания, осъществени през това

време, изиграват важна роля за израстването му като квалифициран специалист в областта на средновековната българска и европейска история. През ноември—декември 1980 г. пребивава в крупния византоложки център Дъмбъртън Оукс — Вашингтон, където участва в обсъжданията и семинарите, провеждани с участието на американски и европейски византинисти и медиевисти. Може да се каже, че с неговото пребиваване там се поставя началото на едно доста трайно българско присъствие в това научно средище. Установените от него контакти довеждат до подписването на договор между БАН и този американски научен център за размяна на специалисти.

Научната характеристика на В. Гюзелев се допълва от неговите лекции, посветени на културната история на средновековна България и на българо-византийските отношения, както и от участието му в различни семинари. Те се провеждат в такива важни университетски и научни центрове като Московския университет „Михаил Ломоносов“, университетите в Кьолн, Мюнхен, Лайпциг, Висна, Грац, Залибург, Токио, Лос Анджелис, Милано, Солун, Краков и др. В хода на тази научно-преподавателска дейност българският историк осъществява активно сътрудничество с различни византинисти и балканисти.

Проф. Васил Гюзелев участва в множество международни конгреси, конференции, симпозиуми и научни срещи с различна проблематика. На XXVII международен византоложки конгрес в Москва, проведен през 1991 г., чете пленарен доклад на тема „България и Византия в историята на Черноморието през XIII—XIV в.“. По негова инициатива и пряко ръководство от 1979 г. на всеки три години започва да се провежда международен симпозиум под названието „Bulgaria Pontica Meddi evi“ (Черноморска България през Средновековието). В него вземат участие едни от най-крупните съвременни медиевисти и византинисти. От 1992 г. пак по негова идея Историческият факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ организира и провежда научна конференция под наслов „Светогорската обител Зограф“, посветена на историята и културата на българските манастири от Средновековието до наши дни.

В периода 1973—1993 г. благодарение на научната си ерудиция и добри организаторски качества В. Гюзелев става водеща фигура в различни научни звена. Той е член на главната редакция на многотомната

„История на България“, дългогодишен ръководител на Катедрата по история на България в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, ръководител на Секцията по средновековна история на България в Института за история при Българската академия на науките, директор на Националния исторически музей, директор на Българския научноизследователски институт в Австрия със седалище във Висна, ръководител на Катедрата по средновековна обща история в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Двукратно е номиниран за член на подкомисията за исторически науки към Висшата атестационна комисия, а през 1991—1993 г. е член на Президиума на Висшата атестационна комисия. През 1995 г. е избран за член-кореспондент на Българската академия на науките.

Издателската работа, осъществявана от Васил Гюзелев като член на редколегии и редактор на поредици, отделни книги и др., също е важна съставна част от неговата научноизследователска дейност. В периода 1970—1996 г. той участва в редколегиите на следните по-важни списания и поредици: „Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ (Исторически факултет)“, „Археология“, „Byzantinobulgaria“, „Исторически преглед“, „Études historiques“, „Macedonian Studies“ — Виена. Той е издател и главен редактор на „Известия на Националния исторически музей“, „Bulgaria Pontica Meddi evi“, „Mitteilungen des Bulgarischen Forschungsinstitutes in Österreich“, „Miscelanea Bulgarica“. Последната поредица се ползва с голяма популярност в чужбина като едно от най-авторитетните български издания в чужбина. През последните години (1993—1996) той популяризира достиженията на съвременните български и чужди историци в две нови издания: „Светогорска обител Зограф“ и сп. „Родина“. Васил Гюзелев сътрудничи активно в различни утвърдени медиевистични издания, като „Byzantinische Zeitschrift“, „Lexikon des Mittelalters“, „Encyclopedia Britannica“, „Lexikon für Theologie und Kirche“.

Васил Гюзелев членува в различни научни общества у нас и в чужбина: Австрийското византоложко дружество, Българското историческо дружество, Сдружението на медиевистите в Германия, „Pro Teurgia“ — Виена, Македонския научен институт в София и др. Член е на управителните съвети на фондация „Св. Климент Охридски“ и

фонд „13 века България“, председател е на фондация „Мадарски конник“ и др.

За своите научни приноси и преподаване на университетската историческа наука Васил Гюзелев е награден със следните по-важни отличия: юбилеен медал „1300 години България“, орден „Кирил и Методий“ — първа степен, почетен знак „Фридрих Барбароса“ на град Гави — Италия, почетен знак „Аристотел“ на Солунския университет и др. Всички те са получени в периода от 1981—1990 г.

Дългогодишната, последователна и активна изследователска работа на Васил Гюзелев се отличава с широк хронологичен и тематичен обхват, в който обаче проучването на историята на българската държава и нейните взаимоотношения с Византия и страните от Католическия запад стават неин основен център. Основателно може да се изтъкне, че Васил Гюзелев взема отношение по всички важни въпроси, свързани с изучаването на българската социално-политическа и културно-религиозна история през Средновековието.

Той вече е автор на 35 книги (монографии, публикации на извори и сборници със статии) и на повече от 200 студии, статии и рецензии, публикувани у нас и в чужбина. Отпечатването на една значителна част от тях в чужди научни издания, както и положителните отзиви и рецензии за друга част са израз на неговото международно признание като изследовател на историята на средновековна България и Европа.

Ограниченият обем на настоящата работа не позволява да се обхване подробно дори само онази част от изследванията на Васил Гюзелев, които третира историята на Българското средновековие. Поради това вниманието ще се насочи към очертаване само на онези достижения и приноси в неговото обемно и солидно научно творчество, които имат висока стойност и значение за неговото бъдещо проучване.

Научните трудове на Васил Гюзелев могат тематично да се обединят в следните основни групи: 1. Изследвания върху Ранното българско средновековие; 2. Изследвания върху историята на Европейския югоизток през Средновековието; 3. Извори и историография по Българско средновековие; 4. Рецензии и публицистика.

Една от характерните черти в методиката и методологията на научната работа на Васил Гюзелев е постоянният стремеж към привличането на новоиздирени извори и включването в активно обръщение на по-малко използвани извори. Това е особено

валидно по отношение на домашните извори. Наред с многообразните чужди, особено византийски и латински, извори авторът въвежда в активно обръщение при анализа и оценката на проучваните от него явления, събития и процеси и много домашни извори. Изследването им се предхожда от строгата критика на привлечения изворов материал, установяваща степента на тяхната достоверност и значението им за проучваната проблематика. Студията му „Участието на българите в отблъскването на арабската обсада на Цариград през 717—718 г. според средновековните писмени извори и интерпретацията му в съвременната историография“ разкрива тази важна страна от научната методология на Васил Гюзелев¹.

Друга положителна страна в проучванията на автора, произтичаща от предходната, е, че критичната оценка за използвания изворов материал го предпазва от изпадането в плен на историческата хипотеза. Наблюденията ми върху проучванията му по Българско средновековие показват, че той пише само за онези проблеми, които по негова преценка могат да се решат на основата на определен кръг домашни и чужди извори².

Представянето на ролята и мястото на българите, на българската държава и култура в историята на средновековна Европа е една основна теза, която авторът прокарва последователно и методично в съдържанието на своето цялостно творчество.

Набелязаните основни черти в научната методика и методология на Васил Гюзелев се очертават ясно още в най-ранните негови изследвания. Сред многобройните работи, посветени на историята на Ранното българско средновековие, най-висока оценка заслужава студията „Баварският географ и някои въпроси на българската история от първата половина на IX в.“³. Въз основа на солидната критика върху съдържанието на споменатия латински извор Васил Гюзелев разкрива важни аспекти на българската външна политика в отбелязания период. Конкретизира се представата за характера на взаимоотношенията между българската ханска власт и славянските племена от района на Средния Дунав, имаш

¹ Гюзелев, В. Средновековна България в светлината на нови извори. С., 1981, 129—155.

² Пак там, с. 42 сл.

³ Пак там, 68—81.

важно значение за установяването на българската власт в тази буферна зона между България и Франкската империя. В тази работа се очертава и началният развой на българо-франкските отношения, превърнали се в основен предмет на изследване в студията „Българо-франкски отношения през първата половина на IX в.“⁴. Отбелязаните изследвания отразяват ранната ориентация на автора към проучването на историята на Европейския югоизток през Средновековието.

Със значение за развитието на българската медиевистика през втората половина на XX в. са приносите, с които се отличават изследванията, посветени на ранната история на прабългарите и славяните в епохата на Великото преселение на народите (IV—VII в.), покръстването на българския народ и учредяването на българската църква, папската политика в България през периода от средата на IX — началото на XI в., военноемислената уредба на българското ханство-царство (края на VII — началото на XI в.)⁵.

Първата солидна монография на В. Гюзелев „Княз Борис I. България през втората половина на IX в.“ (излязла през 1969 г.) обобщава представата за сравнително ранното израстване и утвърждаване на учения като съвестен и задълбочен изследовател на Българското средновековие. Многобройните рецензии и отзиви в научната критика за нея са важно доказателство за нарастването на научната и обществената популярност на нейния автор, както и за самия приносен характер на монографията⁶.

Изворовият материал, който Васил Гюзелев издирва в различните библиотеки и архивохранилища, естествено определя втората основна насока в неговите изследвания, а именно проучването на историята на Европейския югоизток през Средновековието. Отделни нейни проявления се разкриват на основата на взаимоотношенията на България със страните от Балканския полуостров и от Католическия запад. Важно значение има характеризирането на българо-византийските отношения, които са с

решаващ характер и за разволя на международния живот в Европа през IX—XIV в., и за връзките между отделните европейски държави. В тази втора група от изследвания се анализират отделни страни от дипломацията както на средновековна България, така и на Сърбия, Унгария, Венеция, Генуа, Дубровник, Неаполитанското кралство и т. н. Като пример за тяхното пространно научно анализиране могат да се посочат изследванията: „България и Балканският полуостров в географските представи на англосаксонския крал Алфред Велики (871—901)“, „Папството и България през Средновековието (9—14 в.)“, „България и Византия в битка за Черноморската област 1185—1204 г.“⁷, „Клетва и договор на господин Александър, цар на Загора или България, с Венецианската сеньория от 1346 г. или сключени през 1347 г.“, „Нови документи за търговията на генуезците в българските земи през XIV в.“⁸.

В този историографски обзор специално място трябва да се отреди на други два труда на Васил Гюзелев, които поставят в неразривна връзка изследванията му от първите две групи. Това са монографиите „Училища, скриптории, библиотеки и знания в България (XIII—XIV в.)“, излязла през 1985 г., и „България между Изтока и Запада. Основите на нейната духовна култура от XIII—XV в.“, публикувана през 1993 г. от престижното издателство „Böhlau Verlag“ — Виена—Кьолн—Ваймар. Тези два труда са едно обединяващо звено между отделните изследвания върху Българското и Европейското средновековие. Същевременно те се явяват обобщение на продължителната предварителна изследователска работа на Васил Гюзелев, предхождаща самото им написване. С приносен характер се отличават следните по-важни наблюдения, становища и констатации на автора, анализирани подробно в посочените две монографични творби и третиращи стопанската, политическата, църковната и културната дейност както на България, така и на страните, които доминират в нейния международен и вътрешен живот през определени периоди: I. През първата половина на XIII в. международният живот в Източна Европа запазва своя интензивен характер и се отразява благоприятно върху позициите на Българското царство. В него през отбелязания период започват да имат

⁴ *Miscellanea Bulgarica*, 3. — In: Gjuzelev, V. *Forschungen zur Geschichte Bulgariens im Mittelalter*. Wien, 1986, 135—160.

⁵ За тях вж.: Тепавичарова, П., Г. Николов. *Биобиблиография на Васил Гюзелев*. С., 1996 (под печат).

⁶ Пак там.

⁷ *Miscellanea Bulgarica*..., 161—212.

⁸ Гюзелев, В. Цит. съч., 156—206.

съществена роля два основни фактора. Единият от тях е била началната експанзия на Европейския запад, която по това време е била преимуществено политическа и културна и едва по-късно е била заменена със стопанска чрез Венеция и Генуа. Другият е бил татаро-монголското движение от Азия към Източна Европа, имащо извънредно негативно въздействие върху държавите и народите на Балканския полуостров; 2. Неравномерното и болезнено развитие на Българското царство през втората половина на XIII в. е предизвикано от следните външни и вътрешни фактори: татарските нашествия и господството на Златната орда, възстановяването на Византия, активизирането на Унгарското кралство спрямо Българския северозапад, двете граждански войни в България, политическия сепаратизъм и разцепление на Българското царство в края на XIII в.; 3. Разцеплението и липсата на координираност в действията на балканските християнски държави срещу експанзията на Османската империя; 4. Историята на една част от Европа, Балканския полуостров, описва една дълга епоха на упадък, от която е произлязла великата сила на Османската империя, потискаща православната славяно-византийска общност; 5. В срещата и преплитането на ортодоксалната християнска култура с традиционната народна култура се състои една от най-характерните особености в духовното развитие на българското общество през XIII—XV в.; 6. Българското културно развитие се отличава с голяма специфичност и не копира византийското; 7. Свообразната симбиоза, осъществена между българската и византийската култура на българска почва, дава не само най-интересния, но и най-трайния и устойчив вариант на културното развитие на източноправославната и славяно-византийската общност.

Изброените основни наблюдения и констатации на Васил Гюзелев в посочените монографии се присмат от критиката и се въвеждат в активно научно обръщение в най-новите изследвания, посветени на историята на Балканите и Европа през XIII—XV в.

СOLIDНО място в научното наследство на Васил Гюзелев съставляват и неговите по-кратки или по-обширни сборници с преводи на различни по произход и език писмени извори. В тях се публикуват главно извори, издирени от самия автор, или пък такива, които са били с по-ограничен достъп за широкия научен свят, а и за самата българска общественост.

Публикуването на нови извори се превръща в основна задача за Васил Гюзелев още в най-ранния период на неговата изследователска работа. Едни от неговите първи трудове са свързани с представянето на арменските и еврейските извори за Българското средновековие. Особено полезна за нуждите на университетското преподаване по българско изворознание се оказва работата му „Домашните извори за историята на средновековна България“. В нея авторът осъществява една доста подробна характеристика и класификация на българските извори⁹. В тази група, разбира се, основно място заемат двата големи сборника „Самият Търновград ще разтръби победите“, отпечатан през 1981 г., и „Извори за средновековната история на България (VII—XV в.) в австрийски ръкописни сборници и архиви“ (Т. I), издаден през 1994 г.

Първият от тях се явява особено полезен, защото, както самият автор го определя, той е една „антология“ на произведенията на средновековните поети за България. В състава на сборника са включени 45 творби на 32 средновековни поети, хвърлящи допълнителна светлина върху отделни значителни събития от българската и европейската история. С този сборник българските медиевисти получиха в ръцете си нова надеждна група извори за своите изследвания.

Вторият сборник също така съдържа много и различни по произход и тип писмени извори: латински, византийски, български и славянски, извори на немски език и т. н. Те се вметват в двете основни групи писмени свидетелства за българската история — актов материал и повествователни извори. Публикуването на този сборник безспорно ще разшири и обогати историческия коментар за отделните събития и явления от Българското средновековие в по-нататъшните изследвания на медиевистите — български и чужди.

Към състава на тази трета група, както се посочи вече, принадлежат и очерците, посветени на оценката за научното творчество на различни видни български медиевисти, работили през XIX и XX в. Специално внимание заслужават тези от тях, в които се извършва характеристика на изследванията на Спиридон Палаузов, Марин Дринов, Петър Мутафчиев, Александър Бурмов, Иван Дуйчев и др. Историографският анализ и оценки за творчеството на

⁹ Пак там, 7—14.

тези историци, направени от Васил Гюзелев, са особено полезни при очертаването на основните насоки и тенденции в развитието на българската медиевистика в лекционните курсове на университетското преподаване по българска историография.

Представените основни характерни особености и черти в научноизследователската работа на Васил Гюзелев го утвърждават като достоен продължител на традицията, свързана с монографичното проуч-

ване на Българското и Европейското средновековие. Нейните основи в българската медиевистика бяха положени от Спиридон Палаузов, Марин Дринов, Васил Златарски, Петър Ников, Петър Мутафчиев, Иван Дуйчев. Тази традиция продължава да се развива и укрепва и днес. Творчеството на Васил Гюзелев е едно отлично потвърждение.

За много години, проф. Гюзелев!